

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ ТА ДЕЯКІ НЕОБХІДНІ КРОКИ ДО ВІДНОВЛЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Співробітники відділу соціально-економічних проблем праці ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" систематизували нинішні виклики українському ринку праці, до яких призвела повномасштабна війна, яку РФ розпочала проти України, а також визначили певні кроки щодо їх часткового нівелювання.

1. Втрата людського капіталу внаслідок вимушеної зовнішньої міграції за межі країни. Близько 11,5 млн осіб виїхали зі своїх домів, 7 млн з них стали внутрішньо переміщеними (що становить близько 16% загального населення), а 4,5 млн стали біженцями в інших країнах¹. Продовження війни створює передумови того, що їхня чисельність збільшуватиметься і українці адаптуватимуться у країнах-реципієнтах, що загрожує безповоротною еміграцією та втратою людського капіталу.

2. Відплив робочої сили, в тому числі висококваліфікованої, активної та талановитої, негативно відобразиться на якісних характеристиках пропозиції робочої сили на ринку праці, можливостях соціально-економічного розвитку.

3. Актуальними залишаються гуманітарні проблеми внутрішньо переміщених осіб та створення умов для їхньої інтеграції до приймаючих громад, що потребує формування насамперед сприятливого інституціонального середовища одночасно із посиленням інклюзивних механізмів.

4. Унаслідок воєнної агресії Росії буде ускладнено забезпечення гендерної рівності на ринку праці України. Варто зазначити, що постійні переміщення суттєво зменшують можливості працевлаштування жінок загалом та за фахом зокрема, негативно впливаючи на реалізацію освітньо-кар'єрних очікувань.

5. Стагнація ринку праці та криза соціально-трудової сфери України під час війни проявляється звуженням поля прикладання праці, посиленням галузево-професійних дисбалансів та збільшенням навантаження на соціальні фонди. За оцінками МОП, у поточній ситуації активної фази конфлікту порівняно із ситуацією до конфлікту втрачено 4,8 млн робочих місць, що становить 30% робочих місць, які існували в Україні до початку конфлікту. У разі негайного припинення

¹ Куди українці їдуть від війни: скільки наших виїхало, куди та що їм пропонують. URL: <https://tsn.ua/exclusive/kudi-ukrayinci-yidut-vid-viyni-skilki-nashih-viyihalo-kudi-ta-scho-proponuyut-2030758.html>; Скільки людей втекло з України й куди вони їдуть. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60649603>

бойових дій могло б настати швидке покращення ситуації та відновлення 3,4 млн робочих місць, завдяки чому втрати у сфері зайнятості скоротилися б до 8,9%. У випадку подальшого продовження воєнних дій втрати у сфері зайнятості можуть зрости ще більше – до 7 млн робочих місць, або 43,5%².

6. Бізнес, оптимізуючи витрати, використовує стратегії або зменшення чисельності працівників, або економії заробітної плати. Так, за результатами опитувань Advanter Group³, у середині квітня на малих та середніх підприємствах упродовж воєнного періоду скорочено 1203 тис. осіб, а 42% персоналу працювало на умовах скороченої заробітної плати. Зокрема, власники мікробізнесу скоротили 42% своїх найманих робітників, малого бізнесу – 24%, середнього – 18%.

7. Ринок праці перетворюється на ринок роботодавців. З початком війни⁴ переважна кількість компаній (78%), на жаль, застосувала непопулярні заходи щодо своїх співробітників (25% не виплатили заробітну плату; 16,5% вдалися до політики скорочення штату; 10% відправили у відпустки без збереження заробітної плати). Серед найбільш постраждалих видів діяльності – сфера послуг; наука і освіта, юристи, автомобільний бізнес, домашній персонал, фахівці у сфері безпеки, а також фахівці з сервісу.

8. Ще одним соціальним викликом є збільшення чисельності осіб працездатного віку з інвалідністю, що підвищує відповідальність перед українським суспільством щодо інституціонального забезпечення реалізації прав людей з інвалідністю та їхньої реабілітації. Посилюється необхідність створення умов для соціального, освітнього, культурного та трудового залучення людей з інвалідністю.

9. Одним із основних негативних наслідків війни є втрата кількісних та якісних компонентів людського потенціалу країни. Якісні компоненти визначатимуться насамперед наданням та збереженням можливостей та доступу до освітніх послуг, забезпеченням можливостей навчання дорослих.

Наразі система освіти України зазнала суттєвого руйнування освітньої інфраструктури. Станом на 4 червня 2022 р. унаслідок обстрілів та бомбардувань пошкоджено 1939 закладів освіти, 184 з них

² Вплив кризи в Україні на сферу праці: попередні оцінки. Аналітична записка МОП. 11.05.2022. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf

³ Дослідження Advanter Group. URL: <https://advanter.ua/>

⁴ Чи є робота в Україні в умовах війни? URL: <https://kiev.grc.ua/article/30090?hhtmlFrom=main>

повністю зруйновано. 1170 закладів освіти розташовані на тимчасово окупованій території⁵.

Одночасно із руйнуванням освітньої інфраструктури система освіти втратила і користувачів освітніх послуг. Достовірна статистика щодо втрат чисельності користувачів освітніх послуг наразі відсутня, є різні дані кількох джерел щодо окремих категорій користувачів, які коливаються від близько 0,7 до 3 млн осіб (так, за даними МОН, станом на 20.05.2022 р. виїхали понад 670 тис. учнів⁶; за даними ЮНІСЕФ на березень – понад 1,5 млн дітей⁷; за іншими даними – майже половина з понад 6 млн осіб, які виїхали⁸, – це діти шкільного віку⁹). Таким чином, забезпечення освітнього процесу в місцях, де залишилися користувачі, а заклади зруйновано або пошкоджено, потрібне відновлення інфраструктури або забезпечення навчання в інші способи чи організація фізичного переміщення здобувачів освіти.

Проте, незважаючи на негативні ознаки трудової сфери, з квітня¹⁰ спостерігаються перші ознаки поступового відновлення сфери праці, зростає кількість українців, які повертаються до роботи. Наразі серед тих, хто мав роботу до війни, в квітні–травні продовжували працювати 59% (у березні таких було 46%). Зокрема, з 23 до 32% зросла частка тих, хто працює у звичному режимі; з 21 до 24% – тих, хто працює частково або віддалено; 3% почали працювати на новій роботі. Найбільше тих, хто зараз працює, серед мешканців західних та центральних областей (близько 60%). Зокрема, в західному регіоні працюють у звичному режимі 30%, віддалено чи частково – 26%; у центральному регіоні – 4%; та 33% відповідно.

В умовах, коли велика частина країни зазнає збитків від воєнних дій, державна влада має чітко сформулювати бачення шляхів для відновлення економіки. Розвиток ІТ-сектора – це одна із можливостей для відновлення та реструктуризації повоєнної економіки України.

⁵ Війна зруйнувала чимало планів, у тому числі освітянських. Торік МОН визначало пріоритетні завдання на 2022 рік. Які зміни вніс воєнний стан? Які нововведення вже діють та на що чекати освітянам у новому навчальному році? URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-novogo-chekaye-na-shkoly-u-2022-rotsi-3/>

⁶ Вплив війни на середню освіту в Україні: виклики та перспективи. Конспект події. Cedoss. 24.05.2022. URL: <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-osvitu-v-ukrayini-vyklykyta-perspektyvy/>

⁷ Касіян В. Понад 1,5 млн дітей виїхали з України від початку війни – ЮНІСЕФ. LB.ua. 19.03.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/03/19/510260_ponad_15 mln_ditey_viihali_z_ukraini.html

⁸ Ізвозікова А. З початку війни з України виїхало понад 6 мільйонів людей – ООН. Суспільне мовлення України. 12.05.2022. URL: <https://suspilne.media/238803-z-pochatku-vijni-z-ukraini-viihalo-ponad-6-miljoniv-ludej-oon/>

⁹ Кошова О. Як навчаються українські учні за кордоном. Вечірній Київ. 03.05.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/65841/>

¹⁰ Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua/capability/>

Згідно з даними Національного банку України, експортна ІТ-індустрія забезпечила рекордних 2 млрд дол. США надходжень за І квартал 2022 р., попри воєнний стан, мобілізацію, вимушену реалокіацію бізнесу та команд. Аналогічний показник у 2021 р. становив 1,44 млрд дол. США¹¹. Фактично обсяг ІТ-експорту збільшився на 28%.

У воєнних реаліях ІТ-індустрії вдалося консолідувати та швидко переформатувати роботу завдяки антикризовим бізнес-планам. Більшість компаній зберегла клієнтів та обсяги своїх контрактів. Завдяки цьому галузь залишається фінансово стабільною, забезпечує регулярні валютні надходження до економіки України. Загалом 52% ІТ-компаній зберегли 100% своїх контрактів, 32% компаній – 90–99% контрактів. Лише 16% компаній втратили 10% і більше своїх контрактів¹².

За даними Асоціації "IT Ukraine", під час війни 77% ІТ-компаній залучили нових клієнтів, 56% з них очікує у 2022 р. на зростання на 5–30%, 41% компаній прогнозує збереження існуючих обсягів на рівні 50–100%. Лише 3% компаній очікують падіння обсягів на 50% і більше¹³. Подальше зміцнення національного ІТ-сектора залежить від зростання кількості ІТ-фахівців на ринку праці.

Для підтримки та нарощування мобільності робочої сили та гнучкості ринку праці доцільно зробити акцент на використанні гнучких форм зайнятості, включаючи дистанційну, мобільну зайнятість на основі ІКТ, роботу в Інтернеті, зайнятість на цифрових платформах тощо. Насамперед необхідно зосередитися на тому, щоб реалювати більшість працівників, які можуть бути зайняті дистанційно, у безпечні регіони, знайти приміщення для офісів, житло.

Глобальним трендом сучасності нині є цифровізація, що формує нові вимоги, серед яких важливими є створення мобільної робочої сили та гнучкого ринку праці у цифровому просторі, який віддзеркалював би власне бачення суверенних стратегічних пріоритетів розвитку, реструктуризації та відновлення економіки.

У повоєнний період країна постане перед безпрецедентним викликом: у максимально стислі терміни, спираючись на консолідованість суспільства, потужну підтримку міжнародної

¹¹ Динаміка платіжного балансу України (відповідно до КПБ6). URL: https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_m.pdf (дата звернення – 23.05.2022).

¹² Українська ІТ-Індустрія: перезавантаження в умовах війни. URL: <https://itukraine.org.ua/ukrainian-it-industry-reboot-in-wartime.html> (дата звернення – 23.05.2022).

¹³ Там само.

спільноти, відновити можливості забезпечувати гідне якісне життя людей на основі економічного прогресу та ефективної реалізації людського потенціалу. Для успішного повоєнного відновлення постає важливе завдання модернізувати та підвищити ефективність національних правових норм у сфері праці, освіти, міграційної політики, що забезпечить попередження та пом'якшення соціально-економічних ризиків і негативних наслідків, пов'язаних із втратами внаслідок бойових дій.

Вирішення питання активізації трудової сфери залежить не лише від забезпечення безпеки, а й від таких соціально-економічних аспектів, як:

- розбудова національної економіки, що сприятиме попиту на робочу силу;
- дотримання принципів гідної праці
- інституціоналізація інклюзивної політики зайнятості, яка б враховувала умови воєнного стану.

З урахуванням тенденцій у соціально-економічній сфері можна окреслити виклики ринку праці та соціально-трудової сфери України в період воєнних дій та в часи поствоєнного відновлення, які вимагають активного реагування.

1. Звуження поля прикладання праці, зменшення обсягу пропозиції робочої сили та збільшення навантаження на соціальні фонди.

Заходи реагування:

– екстрене забезпечення зайнятості та доходів за умов безпеки та соціо-гуманітарної стабільності для груп осіб, які втратили роботу під час війни шляхом: адаптації наявної робочої сили до локальних ринків праці, сприяння професійному розвитку і переорієнтації;

– заміщення тимчасово утворених вакансій унаслідок впливу працездатного населення з ринку праці, в тому числі – до лав Збройних сил України, сил територіальної оборони, та вимушеного переселення;

– забезпечення сприятливих умов для середнього, малого та мікропідприємництва шляхом запровадження гнучкого регулювання трудових відносин та зменшення адміністративного навантаження;

– стимулювання до започаткування бізнесу та створення нових робочих місць;

– підтримка самостійної зайнятості, створення умов щодо відновлення та реінтеграції місцевої економіки.

2. Загострення проблем доступності якісних робочих місць, звуження можливостей працевлаштування.

Заходи реагування:

– стимулювання попиту на працю, пов'язану із подоланням наслідків руйнації економіки, підтримка галузевого та секторального переміщення робочої сили; посилення рівня мобільності та адаптивності робочої сили, врахування "еластичності професій", тобто можливості людини з певною професією працювати за іншою при мінімальних витратах на додаткове навчання.

3. Поглиблення сегментації ринку праці, незбалансованість попиту і пропозиції в розрізі окремих професій та видів діяльності.

Заходи реагування:

– визначення меж актуальних сегментів ринку праці; розроблення доцільних заходів у кожному сегменті:

а) сегмент висококваліфікованої праці як базис для модернізації економіки. Відродження видів діяльності на новій основі з фокусуванням на діджиталізації. Для цього необхідно створити банк даних таких спеціалістів, які змінили місце проживання;

б) підприємницький сектор та сегмент самозайнятості: послабити податковий тягар і надавати кредитну й логістичну підтримку; підвищити роль муніципальної влади, права якої треба розширити, зокрема у визначенні першочергових потреб регіонів та розвитку місцевих видів бізнесу;

в) сегмент робітничих професій, представники яких конче потрібні у сфері будівництва. До цього ж сегмента треба залучати людей інших професій, які можуть виконувати багато видів суміжних робіт;

г) усіляко підтримувати всі види діяльності з використанням ІКТ-технологій: інтернет-торгівлю, інтернет-аналітику, посередницькі операції тощо;

д) безробітні та незайняте населення. Необхідно активізувати громадські роботи, для чого налагодити співпрацю служб зайнятості з муніципальними органами.

– на час війни треба послабити податковий тиск на підприємців, зацікавити їх у веденні бізнесу;

– необхідно переглянути міграційні норми і сприяти мобільності як внутрішній, так і зовнішній. Розробити правила тимчасового регулювання виїзду чоловіків за кордон на певний короткий період у разі, якщо це пов'язано з роботою або бізнесом;

– розширити заходи пасивного захисту, проте пріоритетом мають стати заходи активної політики.

4. Зростання економічної неактивності; зростання чисельності безробітних; підвищення вірогідності соціальної ексклюзії на ринку праці.

Заходи реагування:

– заходи зменшення ризику поширення застійного безробіття, застосування статусу "офіційно зареєстрована безробітна особа" для осіб, які звільнилися за власним бажанням, для осіб, які звільнені через реструктуризацію виробництва/скорочення штату та за згодою сторін, що потребує удосконалення в межах Закону України "Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття" (стаття 23 частина 4);

– підвищення рівня мобільності робочої сили шляхом:

а) удосконалення системи освіти та професійної підготовки внаслідок узгодження всіх законодавчих актів у сфері освіти та професійної підготовки, наближення до реалій війни сучасного ринку праці, набуття гнучкості, інноваційності та приведення до європейських стандартів, що потребує розроблення комплексних заходів щодо адаптації та модифікації сфери освіти та професійної підготовки до загальноєвропейських вимог;

б) удосконалення системного пакета законодавчих та соціально-економічних засобів для формування соціальних ліфтів з метою активізації участі молоді у суспільному житті держави, розвитку її наукового, трудового потенціалу та самореалізації, забезпечення зайнятості;

в) розроблення регіональних програм розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період післявоєнного відновлення з урахуванням змін потреб локальних ринків праці (регіональні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування);

г) удосконалення законодавства у сфері регулювання соціально-трудових відносин з метою посилення соціального діалогу учасників ринку праці.

– надання Державною службою зайнятості послуг не тільки особам з числа офіційно безробітних, а й з числа осіб, які не входять до складу робочої сили та не були платниками соціальних внесків, але в умовах війни можуть бути залучені до інфраструктурних, громадських та суспільно значимих робіт, застосовувати редакцію категорії "підходяща робота" – робота, що потрібна економіці через воєнні дії; розширити коло отримувачів ваучерів у системі активної політики зайнятості в Україні для формування пропозиції робочої сили відповідно до потреб воєнної економіки.

5. Падіння доходів та збіднення населення.

Заходи реагування:

- програми субсидіювання заробітної плати, підготовка Постанови Кабінету Міністрів України щодо субсидіювання заробітних плат під час війни в Україні, адресна допомога особам та сім'ям, які втратили житло та місце роботи;

- заходи щодо створення сприятливих умов для продуктивної зайнятості.

6. Низький рівень інфорсменту у трудовій сфері, що призводить до поширення сегмента неформальної та тіньової зайнятості; втрати мотивації до продуктивної зайнятості; поширення проблем у сфері безпеки праці та забезпеченні її гідних умов.

Заходи реагування:

- розвиток трудового законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів;

- проведення більш жорстокої політики щодо посилення відповідальності роботодавців та працівників за дотриманням законодавчих норм у частині оформлення трудових відносин, дотримання правил безпеки, сплати податків та внесків до соціальних фондів, що допоможе послабити ризики у сфері прикладання праці;

- запровадження мотиваційних та стимулюючих заходів до продуктивної зайнятості;

- підвищення дієвості державних служб зайнятості та подальший розвитку гнучких форм зайнятості.

7. Деструктивні процеси повномасштабної війни призводять до прискорення трендів зміни вікової структури робочої сили в бік постаріння, наслідками чого стане збільшення навантаження на соціальні фонди; погіршення якісних характеристик робочої сили, зменшення рівня продуктивності праці.

Заходи реагування:

- у рамках державної політики зайнятості введення заходів щодо залучення молоді у сферу праці шляхом запровадження фінансових механізмів для заохочення та стимулювання її підприємницької ініціативи, створення пільгових умов на отримання ліцензій на певні види діяльності (насамперед у сфері новітніх технологій), механізмів мотивації роботодавців щодо сприяння працевлаштуванню молодих спеціалістів (наприклад, квотування чисельності молодих фахівців на підприємствах та фінансова підтримка роботодавців на етапі апробації та адаптації молоді) тощо;

– подальший розвиток та поширення застосування новітніх форм зайнятості;

– орієнтація державної молодіжної політики на створення й удосконалення правових, соціально-економічних, науково-дослідницьких, організаційних умов успішної соціалізації та самореалізації української молоді, використання її творчого потенціалу в інтересах розвитку суспільства.

8. Збільшення чисельності осіб працездатного віку з інвалідністю, що підвищує відповідальність держави перед українським суспільством щодо інституціонального забезпечення реалізації прав людей з інвалідністю та їхньої реабілітації.

Заходи реагування:

– створення умов соціального, освітнього, культурного та трудового залучення людей з інвалідністю.

– з урахуванням положень Конвенції ООН про права інвалідів, Плану дій ради Європи, міжнародного досвіду з питань реалізації прав людей з інвалідністю та стану вітчизняного нормативно-правового поля постає необхідність врегулювання таких аспектів:

а) визначення технології реабілітації людей з інвалідністю від медичної до освітньої та трудової із наданням необхідних соціальних послуг (досвід розвинених країн Європи, розвиток трудотерапії);

б) спрощення процедури оформлення документів щодо професійного навчання, працевлаштування у напрямі зменшення бюрократизації за рахунок співпраці соціальних партнерів у сфері реабілітації людей з інвалідністю;

в) розвиток соціальної відповідальності бізнесу в системі соціального залучення людей з інвалідністю засобами пільгового оподаткування та штрафних санкцій;

г) удосконалення механізму освітньої та трудової реабілітації людей з інвалідністю на основі формування класифікатора професій для таких осіб;

д) подальший розвиток інклюзивної освіти;

е) формування суспільної усвідомленості потреб людей з інвалідністю щодо соціального залучення.